

DISCURS PRONUNCIAT AL PALAU DE LA GENERALITAT AMB MOTIU DE LA PRESENTACIÓ DE LA CANDIDATURA DE LA CUINA CATALANA COM A PATRIMONI INMATERIAL DE LA HUMANITAT

I Introducció

Molt Honorable President de la Generalitat, Honorables Consellers, Il·lustríssim Senyor President de l'Institut d'Estudis Catalans, senyores i senyors.

L'acte que avui estem celebrant tanca una llarga etapa de treball sobre la cuina catalana i n'obri una altra, esperem que més curta, però també d'intensa activitat. Des del 1996, l'Institut Català de la Cuina i la Universitat de Barcelona han portat a terme conjuntament una llarga recerca sobre l'estil de menjar dels catalans actuals i pretèrits; tasca a la qual s'ha incorporat, en una segona època, la Universitat Oberta de Catalunya.

En aquesta comesa han treballat conjuntament historiadors, antropòlegs, tècnics de mitjans de comunicació, professionals de la restauració, i productors i distribuïdors del sector agroalimentari. L'objectiu prioritari d'aquesta feina conjunta ha estat definir amb rigor la cuina catalana i reivindicar-la com a patrimoni immaterial del nostre poble.

En aquesta presentació de la campanya, se m'ha encomenat descriure breument els fonaments científics que justifiquen la proposta de reconeixement; és a dir: definir el patrimoni culinari català i mesurar-ne el seu abast cronològic, històric.

II. Que entenem per patrimoni culinari català?

Patrimoni es un element del passat més o menys llunyà que la col·lectivitat que l'ha creat considera important i, per tant, digne de ser conservar.

Els objectes i els fets patrimonials permeten entendre la tradició, construir una certa relació amb la història i el territori, amb el temps i l'espai, amb la memòria d'un lloc. Aquesta relació dóna sentit a la vida col·lectiva, pel fet d'alimentar el sentiment de pertinença a un grup amb identitat pròpia.

El procés de patrimonialització és, doncs, una característica de les societats modernes, temoroses de perdre allò que consideren símbol de la seva pròpia i particular història, de la seva especificitat

A més a més, mitjançant la distinció entre patrimoni material i immaterial, els objectes susceptibles de patrimonialització ha deixat d'estar circumscrits als vestigis materials, als testimonis escrits i a la producció artística, i s'han estesos cap als aspectes més oblidats de la vida quotidiana, com la cuina i les formes de menjar..

Tècnicament, la cuina ha evolucionant, per tot arreu, mitjançant la combinació de la creativitat local amb els ensenyaments arribats de fora. La gent, amb la conjuminació de queviures i tecnologies de manipulació autòctones i al·lòctones, ha aconseguit dues finalitats de natura diversa: a) alimentar-se i mantenir la salut, tot establint una relació més o menys equilibrada amb l'entorn, les estacions i el pas del temps; b) identificar-se, definir-se culturalment a través dels aliments i els plats que cuina i menja. Atès que, com ha recordat, Levi-Straus, la cuina es un llenguatge mitjançant el qual una societat s'expressa

La noció de patrimoni, en el terreny alimentari, planteja, tanmateix, qüestions força complexes, ja que es tracta d'un patrimoni viu, canviant, amb tota la problemàtica que això implica pel que fa a la seva gestió i el seu manteniment. En efecte, els interessos de les societats afecten als productes "patrimonials", entre els que inclouen, a més del derivats de les tradicions locals, préstecs, intercanvis i adaptacions d'elements forans

Si res no viatgés, si res no canviés, no hi hauria bacallà als nostres fogons ni flaire de canyella en rostits i cremes. A la cuina catalana, molt dels plats que tenim avui

com a més nostrats integren producte forans, com l'arròs, l'albergínia i els espinacs — que van venir de l'Orient Llunyà durant l'edat mitjana—, o els tomàquets, els pebrots, les patates, les mongetes o la xocolata, —que ens van arribar d'Amèrica en l'edat moderna.

Els resultats de les anàlisis històriques ens han permès constatar l'existència, a casa nostra, d'un immens potencial culinari tradicional. Avui dia ja disposem d'un repertori seriós de receptes de les diverses contrades, però per assolir els nostres objectius encara queda molta feina per fer. Per a que la cuina catalana pugui conservar tota la seva riquesa, serà necessari aprofundir en el coneixement de totes les pràctiques i els sabors que hi estan associats.

Avui dia, per manca de temps, s'està deixant de cuinar a casa o, com a mínim, s'està començant a cuinar d'una manera tan diferent; circumstàncies que fan que tota la riquesa del saber tradicional associat a aquest àmbit es podria arribar a perdre en poques dècades.

Actualment, molta gent, a casa seva, s'interessa per aquesta tradició culinària i la practica, recreant els sabors que vénen del seu passat, de la seva memòria gustativa familiar i cultural. D'altra banda, als restaurants, molts professionals també s'encarreguen d'oferir aquest tipus de cuina a un públic àvid de tastar i de retrobar els gustos tradicionals i els lligams amb les cultures locals. Molts d'aquests establiments s'han convertit en autèntics centres d'interpretació de la cuina tradicional que a les cases ja no es practica. Avui moltes persones que a casa ja no en poden gaudir dels plats tradicionals van als restaurants per retrobar-se amb la seva memòria del gust en forma d'escudelles, trinxats, suquets, flams... Aquest retorn als plats dels avantpassats, amb totes les seves limitacions d'espai i de temps, constitueix una oportunitat per als productors, gestors imprescindibles d'aquest paisatge que omple la cassola. En definitiva, és sobre ells que se sustenta la nostra cuina tradicional, basada en la producció de proximitat, l'experiència acumulada durant segles en la gestió d'uns espais agraris i el valor afegit que això representa.

La cuina catalana constitueix també una oportunitat excel·lent per al turisme, en la mesura en què pot promoure l'anomenat *turisme gastronòmic*, que cada vegada té més adeptes i és l'objecte principal o valor afegit clau en la tria d'un lloc on passar les vacances o on organitzar un esdeveniment.

Tradicionalment, la cuina popular, la casolana, s'ha transmès sobretot per via oral, gairebé sempre de mares a filles. Comprovada la fragilitat d'aquest patrimoni, ja a la baixa edat mitjana es va sentir la necessitat de "fixar-lo", de posar-los per escrit. En conseqüència, la cuina catalana té una important tradició bibliogràfica de receptaris que arrenca a mitjan segle XIV i es prolonga fins a l'actualitat. Molts d'aquests receptaris han codificat la cuina popular coetània.

III Argumentari Històric

La cuina catalana, modulada per les estructures socials de cada època, forma part del sistema culinari mediterrani. A la base de la nostra cuina hi un substracte ibèric, encara poc conegut, i l'herència clàssica, difosa pels grecs, des de Empúries, i pels romans, des de Tarraco, Barcino i les altres ciutats litorals i interiors. Aquest llegat clàssic va anar força més enllà del triomf de la triologia mediterrània del pa de blat, el vi i l'oli d'oliva., va introduir a la Península Ibèrica condiments i tècniques culinàries noves, com el *garum* o els salaons.

La segona aportació exterior fou, des del segle VIII, la islàmica. Tot i que la presència dels musulmans va ser força curta la Catalunya Vella, a ells devem la introducció d'un conjunt d'aliments oriunds de l'Orient llunyà, com com la canyamel, l'arròs, els cítrics, l'auergínia, l'espinac, la síndria i probablemer l'escarxofa , així com la pasta seca (els fideus i els macarrons).

No fou, emperò, fins a mitjan segle XIV, que la cuina dels comtats catalans, tramesa fins aleshores per via oral, es va començar a codificar, originant els receptaris cristians baixmedievals, dels quals ens han arribat quatre, tots ells redactats en llengua

catalana. Els tres primers codifiquen una cuina refinada, mediterrània, que combina els ingredients aportats per l'agricultura, la ramaderia, la pesca i la caça autòctones amb els arribats de l'Orient Llunyà introduïts a la conca occidental de la mediterrània—com ja s'ha exposat— pels musulmans. Una cuina que emprava, a més, una ampla gamma de condiments exòtics, que els mercaders musulmans i cristians feien arribar conjuntament de Ceilan, l'Índia, Birmània, Sumatra, etc.

Els destinataris d'aquests tres primers receptaris semblen ser membres d'una alta burgesia culta i cosmopolita, delerosa de manifestar el seu rang mitjanciant la tuala, d'incloure el mon sencer al plat. Aquest receptaris —l'anàlisi del quals plenteja encaà nombrosos problemes teòrics— palesen també l'aparició, a Catalunya, del cuiner alfabetitzat i culte. Senyalen el pas del menestral qualificat però analfabet, a l'artista prestigiat que domina l'escriptura i esdevé personatge històric.

Dos fets importants, la conquesta del regne de Nàpols per Alfons el Magnànim, i el pontificat de Calixte III, el valencià Alfons de Borja, introduïren aquesta cuina refinada però temperada a Itàlia, on triomfà internacionalment. Alguns dels seus plats passaren de Roma o Nàpols a la Florència dels Medici, al Milà dels Visconti, i a la Verona dels Este.

Les transferències no foren, emperò, en un sol sentit, la cuina catalana trasplantada a Itàlia va adoptar, a la seva volta, plats italians. El contacte amb les cuines italianes va accentuar el seu refinament, va esdevenir més ostentosa. Entre 1450 i 1520 el prestigi de la cuina catalana va assolir el seu punt més àlgid a escala internacional, com ho demostra que tots els receptaris italians i francesos incloguessin plats fets “a la catalana”.

La crisi econòmica, el desplaçament de la Cort a Castella, la pèrdua de pes cultural i polític de Catalunya amb la monarquia hispànica, bolcada cap a Europa i Amèrica, esfondraren en poques dècades aquest brillant present de la cuina catalana. Durant els segles XVI i XVII Catalunya va esdevenir, també gastronòmicament, un territori perifèric, mancat de creativitat, sense receptaris de cuina propis.

La situació començà a canviar durant el segle XVIII quan, tot coincidint amb una llarga etapa de creixement agrari, reapareix la literatura culinària en català en forma de receptaris conventuals. Uns textos que, al revès que els anteriors, reflecteixen una cuina popular, senzilla, sòbria, en la qual les espècies juguen un paper secundari, tant per raons econòmiques com morals. El seu principal interès rau en que constituir la principal font redactada en llengua catalana per a analitzar la introducció dels productes d'origen americà en la cuina popular catalana. Documenten l'adopció de productes com el tomàquet, el pebrot, la patata, la mongeta, el moniato i el cacau, fins i tot entre les classes populars.

El Romanticisme, al segon terç del segle XIX, impulsa el nacionalisme i les llibertats i facilita la recuperació de l'ús social de la llengua catalana. En el terreny de la literatura culinària, l'avenç es tradueix en la publicació, el 1835, de *La Cuinera Catalana*, un receptari destinat a un públic ampli, redactat per a ajudar a les famílies populars a menjar millor i a estalviar recursos alhora.

A mitjans del segle XIX, un seguit de fenòmens històrics, com el triomf de la industrialització, la construcció del ferrocarril, l'arribada de creixents fluxos migratoris provinents d'Andalusia, Aragó i Castella, i l'escassa capacitat integradora de l'estat lliberal espanyol provoquen un problema d'encaix de Catalunya a Espanya. Des de 1880 ençà, aparegueren moviments culturals i partits polítics de caire nacionalista, que despertaren en un sector considerable de la societat l'afany per ampliar els nivells de desenvolupament econòmic, de recuperar el passat, de revitalitzar la llengua pròpia, de preservar la identitat.

En aquest context, durant la Renaixença, la cuina s'utilitzà, com la llengua, per crear identitat: es consignaren recursos econòmics per a la recuperació de plats tradicionals i per l'edició de acurats i pràctics receptaris. La tendència va continuar durant el primer terç del segle XX, tot coincidint amb el Noucentisme.

D'aquesta època daten dues figures importants: el periodista i polític gironí

Ferran Agulló, autor del *Llibre de la cuina catalana*, publicat el 1928, i el qualificat cuiner manresà Ignasi Domènec, que contribuï a difondre l'alta cuina francesa entre la burgesia catalana. Poc abans de la guerra civil, va publicar *La teca. La veritable cuina casolana de Catalunya*. En ple conflicte bèl·lic, donant testimoni d'una lloable consciència cívica, va saber canviar de terç i va posar tot el seu saber culinari i la seva imaginació al servei de la famolenta població catalana, a la *Cocina de recuros*, una font informativa magnífica per a reconstruir el sistema alimentari i les dures condicions de vida de les poblacions de rera guarda durant la contesa.

L'enfrontament civil va provocar destrucció, pobresa i fam Catalunya, on el menjar va esdevenir per a un ampli sector de la societat una autèntica obsessió. Les dificultats econòmiques i la penúria, especialment pels vençuts, van marcar la llarga postguerra sota la dictadura franquista. La poca literatura culinària que es publicà estava sistemàticament redactada en castellà i tenia com a tema la *cocina española*,

Durant la darrera etapa del franquisme, el creixement econòmic i l'atenuació de la represió van permetre, tanmateix, als cuiners catalans reprendre l'herència d'Ignasi Domènec. En aquesta tasca de recuperació de la cuina catalana van jugar un paper important tant Josep Pla, amb el seu nostàlgic i testamentari *El que hem menjat*, de 1972, com Néstor Lujan i Juan Perucho.

Amb la restauració de la democràcia, l'estructuració de l'estat en autonomies i l'auge del turisme de masses, la cuina catalana va experimentar, des del 1985, una forta embranzida, que es va manifestar en dos corrents paral·lels i complementaris. El primer va consistir en recuperar i posar al dia la cuina tradicional davant la pressió de la globalització alimentària impulsada per les multinacionals del sector. D'aquesta reivindicació de la cuina popular catalana en donà testimoni fael Manuel Vázquez Montalban, que no sols va exercir una notable tasca d'educació gastronòmica, sino que, a més, van convertir, en la seva literatura de creació, la cuina en material estètic d'alta qualitat. També ha estat important al respecte la llarga tasca compiladora portada a terme, tot i que amb criteris quelcom diferents, per Jaume Fàbrega, Manuel Lladonosa i Antoni Massanés

El segon corrent fou la creació d'una alta cuina catalana, que ben prest fou capaç de superar la seva inicial dependència en la *Nouvelle Cuisine* francesa i obtenir reconeixement internacional, mitjançant l'obtenció de les estrelles Michelin. Santi Santamaria, Ferran Adrià, carme Ruscalleda i Joan Roca van veure recompesada reiteradament la seva creïtivitat i qualitat amb la distinció francesa, que, posteriorment assoliren altres cuiners catalans. Tot ells, han plasmat per escrit la seva innovadora pràxis culinària, publicant periòdicament llibres de cuina, que constitueixen la principal font per a analitzar aquest moviment, que ja necessita una síntesi interpretativa.

Paral·lelament a les Universitats Catalanes, alguns professors maldaven per a introduir la Història i l'Antropologia de l'Alimentació en el plans d'estudis de licenciatures i doctorats, i establien, del 1996 encà, arran del Segon Congrés Catalana de Cuina, contactes amb el seus col·legues de les Escoles de Restauració i amb els professionals del sector, una iniciativa sense paral·lel a la resta de les universitats espanyoles

Avui, la cuina catalana, com a conseqüència d'aquesta convergència d'esforços viu una segona etapa dorada; ha esdevingut, com a la Baixa Edat Mitjana, un referent mundial pel que fa a la cuina d'autor i suscita un gran interès entre els crítics gastronòmics i els mitjans de comunicació d'arreu del món. Tot això ha estat possible perquè la cuina catalana té una llarga tradició, disposa d'arrels fondes, amb les quals es pot experimentar i crear, sense perdre l'identitat.

La nostra cuina té arrels i prestigi, però pertany a un poble petit, s'expressa en una llengua minoritària, sense estat i evoluciona en un context internacional presidit per la globalització cultural i alimentària, controlada per les multinacionals del sector i pels mitjans de comunicació de les cultures fortes. Aquests lobbys presenten els seus productes com a innovadors, sans, cosmopolites, i qualifiquen les creacions dels països febles d'anacròniques, poc adaptades a les condicions de vida actuals o, fins i

tot, perilloses per a la salut.

Conscient del risc que corre, en un context cada cop més agressiu, l'experiència acumulada al llarg de molts de segles per successives generacions de catalans, un col·lectiu integrat per professionals de la restauració, la indústria agroalimentària, membres de les universitats i de l'Acadèmia nacional de Catalunya ha considerat adient, concentrar esforços per tal d'obtenir el reconeixement de patrimoni immaterial per part de la UNESCO, distinció que la institució ja ha concedit recentment a la cuina mexicana i la gastronomia francesa

Si els ho han aconseguit, nosaltres també poder obtenir-ho si treballam bé, si presentem un dossier científicament rigorós, ben estructurat i amb un fort poder de convenció. Es trata d'una tasca col·lectiva, en què, professionals del sector, membres de la universitat i de l'Acadèmia del país han de treballar ensem, fent cada un la seva feina, sense personalismes, protagonismes, recels, triunfalismes o cofoïsmes. Amb transparència i voluntat de servei

S'hi ho aconseguim, tots en sortirem beneficiats i hauré contribuït a refermar el prestigi del nostre poble a escala internacional, a col·locar-lo al món, a integrar-lo al grup selecte de les societats innovadores i creatives.

Si no ho aconseguim, ens quedarà sempre, l'experiència, el camí recorregut,, tot allò que ahurem après. Eb cap cas, haurà estat, docns, un temps perdut ni un recurs malmesos.

Barcelona, 14 de febrer del 2012
Antoni Riera Melis, UB/IEC